

๒. อธิบายเรื่องสร้างพระเชตวัน

เรื่องตำนานการสร้าง พระเชตวัน มีอยู่ในหนังสือแต่งในอินเดีย เป็นภาษามคธมาแต่โบราณ กล่าวความวิจิตรพิสดารมาก ในวินิจฉัยนี้จะกล่าวแต่เนื้อความตามวิจารณ์ หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่งจะกล่าวตามความคิดเห็นในปัจจุบันนี้ ว่าเรื่องที่แท้จริงจะเป็นอย่างไร

ในหนังสือเรื่อง “อินเดียสมัยพระพุทธศาสนา” Buddhist India ของศาสตราจารย์ ริส เดวิดส์ Prof. Rhys Davids กล่าวว่าเมื่อก่อนหน้าพุทธกาลมีนักบวชเรียกว่า “อาชีวก” อยู่แล้วหลายคน (เรียกในหนังสือเรื่องอื่นว่า “ปริพาชก” อาจารย์ซิลเคอสแปลว่า Religious Mendicant คือนักบวช กัม) พวกอาชีวกนั้นล้วนเป็นผู้ปรารถนาหาทางนิพพาน แต่ไม่เชื่อวิธีอย่างที่พวกพราหมณ์สอนมาแต่ก่อน จึงออกบวชเป็น “ภิกษุ” (หมายความว่าผู้สละทรัพย์สินสมบัติ บ้านเรือนออกไปอยู่แต่ลำพังตัวอาศัยเลี้ยงชีพด้วยภิกขาจาร) เทียบสัเสาะหาธรรมทางนิพพานด้วยประการอย่างอื่น อาจารย์ริสเดวิดส์ จึงแปลศัพท์ “อาชีวก” ว่า The Wanderers พวกอาชีวกคนใดไปคิดเห็นเป็นยุติว่าจะถึงนิพพานได้ด้วยอุบายอย่างใด ก็เที่ยวสั่งสอนผู้อื่นตามถิ่นประเทศต่าง ๆ มีคนเลื่อมใสออกบวชเป็นขริวารมากย่างน้อยข้างเรียกชื่อรวมกันทั้งหมดว่า “สงฆ์” ตัวครูผู้สอนก็ได้เป็นศาสดาจารย์ประกาศตั้งธรรมวินัยตามลัทธิของตนขึ้นเป็นศาสนาอันหนึ่ง ยกตัวอย่างดังเช่นพวกที่เรียกว่า “นิครนถ์” และ “เคียรถีย์” (พวกหลังยังมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ฝรั่งเศสเรียกว่า “เจน” Jain) เป็นต้น หรือถ้าว่า

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ เสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ ก็ออกทรงผนวชอย่างเช่นพวกอาชีวกและท่งเทียว แสงหาทางนิพพานเช่นเดียวกัน จนใต้ตรัสรู้พระโพธิญาณก็ตั้งพุทธบริษัท และประกาศตั้งพระพุทธศาสนา เสด็จเที่ยวทรงสั่งสอนไว้ในยลศิวคาม ถิ่นและประเทศต่าง ๆ อย่างประเพณีของพวกอาชีวกทั้งหลายนั่นเอง แม้ต่อมาในสมัยพุทธกาลก็ยังมีอาชีวกพวกอื่น ๆ ตั้งชนอภิลักขิตอาชีวกใดมีคนเลื่อมใสมากก็รุ่งเรืองแพร่หลาย ลัทธิต่ใดที่คนสิ้นนับถือก็ค่นยไป

ก็พวกอาชีวกหรือแม่พวกพุทธบริษัท เวลาเที่ยวสอนศาสนาไปตามที่ต่าง ๆ นั้น ถัดประเพณีเหมือนกันอย่างหนึ่ง คือถ้าไปพักอยู่ ณถิ่นบ้านใดเมืองใด ย่อมพักอยู่ตามที่ว่างภายนอกบ้านนอกเมือง มักอยู่ตามชายป่าระยะทางพอเดินเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ ฝ่ายพวกชาวบ้านชาวเมืองรู้ว่ามักชนกัษยสอนศาสนา มาพักอยู่ใกล้ ก็พากันออกไปไต่ถามทางธรรมและฟังเทศน์ทำบุญ เป็นประเพณีที่รู้และนิยมกันทั่วไปในสมัยนั้น ที่ชายป่าอันเรียกตามภาษามคธว่า วรรณะ คึงเช่นเวฬุวันณเมืองราชคฤห์ มหาวันณเมืองกบิลพัสดุ์ และมีคคทายวันณเมืองพาราณสี เป็นต้น แห่งใดจะเป็นที่มีผู้ถือกรรมสิทธิ์ เป็นเจ้าของก็ดีหรือไม่เจ้าของก็ดี คงถือกันว่าเป็นที่อนุญาตให้พวกนักบวชพักได้ เป็นสาธารณะทั่วไปทุกจำพวก บางคราวพวกนักบวชที่ถือศาสนาต่างก็พักอยู่ในที่ตำบลเดียวใกล้ ๆ กันก็มี จึงปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ หลายแห่ง ว่าพระพุทธองค์ได้เคยทรงสนทนาโต้ตอบ

กับ ศาสตราและคณาจารย์ของพวก อาชีวกมีชื่อขอกไว้ ในพระสูตรกั
หลายคน น่าจะสนทนาในเวลาเมื่อไปพักอยู่ในวาระใด ๆ กัน หรือ
ในวาระอื่นเดียวกัน ถึงกล่าวมาแล้ว

เริ่มเรื่อง ที่จะสร้างพระเซตวันนั้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จเที่ยว
สอนพระศาสนาไปตามบ้านเมืองต่าง ๆ ในมณฑลประเทศ มักเสด็จ
ไปยังเมืองสาวัตถิเมือง ๆ และมีผู้คนพากันเลื่อมใสมาก ในพวก
ชาวเมืองสาวัตถินั้น มีมหาเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่าอนาถปิณฑก เลื่อมใส
ในพระรัตนตรัยแรงกล้ากว่าผู้อื่นโดยมาก คงปรารถนาชายป่าที่
พระพุทธองค์เคยเสด็จประทับนั้นไม่สู้มีความผาสุก และบางครั้งก็
ต้องเสด็จอยู่ปะปนกับอาชีวกพวกอื่น จึงคิดจะสร้างอาราม (น่าแปล
ว่า วัด) ถวาย ให้เป็นที่พักแต่เฉพาะพระพุทธองค์กับพวกพระสงฆ์
พุทธสาวก มิให้นักบวชพวกอื่นไปอยู่ปะปน เศรษฐีอนาถปิณฑกเที่ยว
เลอิกหาที่ตามชายป่าไปเห็นแห่งหนึ่งเหมาะดี แต่ที่ตรงนั้นเจ้าเซตถอ
กกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ เศรษฐีอนาถปิณฑกจึงขอซื้อที่ดินมาสร้างวัด
ถวายสำหรับพระพุทธองค์ประทับกับพระสาวกในเวลาเสด็จไปพักหรือ
จำพรรษาณเมืองสาวัตถิ ในหนังสือซึ่งแต่งแต่โบราณ พรรณนาถ
งวิฑูเศรษฐีอนาถปิณฑกซื้อที่ดินวัดถาวรมากจนไม่น่าเชื่อ เช่นว่าให้ราคา
ค่าที่ด้วยวิธีเอาแผ่นกหาปณะ (คือเงินตราที่ใช้ในการซื้อขาย)
ลงปูเรียงจนเต็มตลอดพื้นที่ ๆ ซอนนั้น แต่ที่ประหลาดอยู่ที่มีหลักฐาน
ปรากฏว่าชาวอินเดียนั้นเชื่อว่าซื้อที่พระเซตวันด้วยวิธีเช่นนั้นมาแต่โบราณ
ด้วยมีรูปภาพจำลองลัทธิศาสดาเครื่องประดับพระมหาสถูปถาวรหุต Bharhut

ซึ่งได้ทรงแม่พระพุทธานุภาพไปตั้ง (ในหนังสือเก่าว่าถึง ๘๕๐๐๐ แห่ง) ขอนเป็นมูลเหตุที่จะเกิดมัตแพร่หลาย และวัดจึงย่อมมีพระสถูปธาตุ เจดีย์เป็นหลัก และมีวิหารสำหรับคนประชุมบูชาพระบรมธาตุ ๒ สิ่ง นตกแห่ง สิ่งอื่นนอกจากพระเจดีย์กับวิหาร เช่นต้นโพธิ์พันนพทศคาถา กติ กุฎีสงฆ์ กติ และโบสถ์ กติ มีแต่บางวัด เป็นแบบอย่างมาแต่ ครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช

แต่มีคติอื่นหนึ่งซึ่งชาวอินเดียถือกันมาแต่เดิมว่าไม่ควรทำ พระพุทธรูป เพราะฉะนั้นในลวดลายเครื่องประดับพุทธเจดีย์ซึ่งพระเจ้า อโศกหรือผู้อื่นสร้างในสมัยนั้นและต่อมาอีกนาน แม้จำหลักเรื่อง พระพุทธประวัติก็ทำแต่รูปภาพผู้อื่น ตรงไหนต้องที่เป็นพระพุทธรูปก็ ทำรูปสิ่งอื่นเป็นสำคัญแทนพระองค์ เช่นรอยพระพุทธรายท และดอกบัว เป็นต้น ตรงเมื่อเสด็จออกมหาภิเนษกรรมก็ทำแต่รูปม้าผูกอาสนแปล่า เรื่องก่อนนั้นไปก็ทำเป็นรูป ต้นโพธิ์ กงจักร พุทธบัลลังก์ และพระสถูป จำหลักให้เข้ากับเรื่อง พระพุทธประวัติ เป็นเช่นนั้น มาจนใกล้จะถึง พ.ศ. ๕๐๐ จึงเกิดมีพระพุทธรูปด้วยเหตุที่จะเล่าต่อไปข้างหน้า

เรื่องพระเจ้าอโศกมหาราชแม่พระพุทธานุภาพนั้น จะต้องเล่า ย้อนถอยหลังขึ้นไปสักหน่อยให้เข้าใจความคิดต่อกัน คือเมื่อพระพุทธ องค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไม่ช้า พระสงฆ์อริยสาวกประชุมกัน ที่ถ้ำในแคว้นเมืองราชคฤห์ ช่วยกันรวบรวมพระธรรมวินัยบรรดาที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนและมีบัญญัติไว้ของจำสวดซ้อมพร้อมกัน เรียก ว่า สังคายนา นับเป็นครั้งแรก หรือปฐมสังคายนา แล้วถือ

พระธรรมวินัยตามที่ได้อสังคายนาครั้งนั้นเป็นหลักพระพทธศาสนาสืบมา
 ครั้นล่วงพุทธกาลได้สัก ๑๐๐ ปี เมื่อพระอรียสาวกที่ได้นำปฐม
 สังคายนาถึงมรณภาพไปหมดแล้ว พระภิกษุชั้นลูกศิษย์ได้เป็น
 คณาจารย์เกิดความเห็นต่างกันขึ้นด้วยเรื่องแกชททกะวินัย คือพระวินัย
 ที่ไม่เป็นข้อสำคัญ พระสงฆ์พวก ๑ เห็นว่าควรแก้ไข ด้วยพระพทธเจ้า
 ได้ประทานอนุญาตไว้ให้เป็นสิทธิแก่พระสงฆ์ แต่พระสงฆ์อีกพวก ๑
 เห็นว่าถ้าให้แก้พระวินัยไปแล้ว ก็คงแก้ไขกันไปอีก ในภายหน้า
 จะเป็นเหตุให้พระธรรมวินัยคลาคลุ้งเสื่อมเสียหลัก พระศาสนาไป
 ทุกที ควรให้คงอยู่ตามที่พระมหาเถรอรียสาวกได้ทำปฐมสังคายนา
 ไว้แต่อย่างเดียว พวกข้างโน้นไม่ยอมขึ้นแก้ไขไปตามความเห็น
 พระสงฆ์จึงแตกกันเป็น ๒ นิกายเมื่อ พ.ศ. ๑๐๐ พวกที่ไม่ยอมแก้
 ใต้นามว่า “เถรวาท” พวกที่แก้ไขใต้นามว่า “อจารียวาท” พระสงฆ์
 พวกเถรวาทประชุมกันณเมืองเวสาลี ทำสังคายนาพระธรรมวินัยตามที่
 พระอรียสาวกได้รวบรวมไว้อีกครั้ง ๑ นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๒ เรียกว่า
 ทศัยสังคายนา ต่อขึ้นมากว่า ๑๐๐ ปี เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอโศกทรงบำรุง
 พระศาสนา พระสงฆ์ในอินเดียมีเป็น ๒ นิกายทั้งกล่าวมา และใน
 นิกายหนึ่งยังแยกกันเป็นต่างคณะออกไปอีกหลายคณะ พระเจ้าอโศก
 ทรงเลื่อมใสในพระโมคคัลลีย์บุตรติสสเถระ ผู้เป็นเจ้าคณะวิภังษาที่
 ในนิกายเถรวาทจึงทรงอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์นิกายเถรวาท ครั้งนั้น
 มีพจนพระสงฆ์นิกายอจารียวาท (ในหนังสือเก่าว่าพวกเถรวธีย์ ความ
 ไม่ลงรอยกัน) ที่อยากได้ราชูปถัมภ์เข้าบวช (แปลง) เป็นนิกายเถรวาท

ข้อประเทศไว้ ในหนังสือมหาวงศ์ด้วย พวกนักปราชญ์โบราณคดีได้
 เอาข้อประเทศที่เรียกในหนังสือมหาวงศ์สอบกับแผนที่ ได้ความว่า
 อยู่ในแผ่นดินอินเดีย ๗ ประเทศ อยู่นอกประเทศอินเดีย ๒ ประเทศ
 แต่ในจารึกของพระเจ้าอโศกกล่าวถึงเรื่องตั้งคณะสงฆ์ไปยังที่ต่างๆ
 ไม่ วินิจฉัยเรื่องเพียงที่มีหลักฐานตั้งกล่าวนี้ เห็นว่าพระเจ้าอโศกคง
 แล่พระพุทธศาสนาไปในพระราชอาณาเขตต์ก่อน เมื่อทรงประจักษ์แก่
 พระราชหฤทัย ว่าลักษณะการปกครองด้วยอาศัยพระธรรมตามพระ
 พุทธศาสนาเป็นหลักเป็นประโยชน์และความสุขแก่บ้านเมืองได้จริง จึง
 แต่งราชทูตให้ไปทูลชักชวนพระเจ้าแผ่นดินประเทศอื่นอันมีทางไมตรี
 ให้ใช้แบบแผนอย่างเดียวกัน ในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกออกนาม
 แต่ประเทศต่าง ๆ ที่แต่งทูตไปทางฝ่ายตะวันตกจนถึงยุโรป หาออก
 นาม ประเทศใดทาง ตะวันออกไม่ แต่ในหนังสือมหาวงศ์มีนามพระ
 มหาเถระที่เป็นสังฆนายกไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในประเทศทาง
 ตะวันออก ๓ องค์ คือ พระมหินทร เป็นราชบุตร (แต่ในหนังสือ
 ทางอินเดียว่าเป็นพระอนุชา) ของพระเจ้าอโศก ไปยังประเทศลังกา
 องค์ ๑ พระโสณกับพระอุตตรไปยังประเทศสุวรรณภูมิด้วยกัน ๒ องค์
 ที่ในหนังสือมหาวงศ์เรียกว่าประเทศสุวรรณภูมินั้น พวกมอญอ้างว่า
 เมืองสะเทิมในรามัญประเทศ แต่พวกนักปราชญ์โบราณคดีได้ความว่า
 ประเทศอินโดจีน (คือแผ่นดินที่ต่อกับอินเดียไปจนต่อแดนจีน) ทั้งหมด
 ไม่ละเพาะแต่เมืองมอญ ชื่อนี้มีเค้าเงื่อนอย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนจะ
 มีใครมีใครได้สังเกต คือพระมหาเถระที่เป็นสังฆนายกไปประดิษฐาน

พระพุทธรูปศาสนาที่แห่งอื่นไปแต่แห่งละองค์เดียวทั้งนั้น แต่ประเทศ
สุวรรณภูมิว่าไป ๒ องค์ด้วยกัน ชื่อนี้ลือว่าน่าจะเป็นพระสงฆ์ ๒ คณะ
พระโสณเป็นนายกคณะ ๑ พระอุตตรเป็นนายกคณะ ๑ มาประคิยฐาน
พระพุทธรูปศาสนาที่สองแห่งห่างไกลกันในสุวรรณภูมิประเทศ ถ้า
พิจารณาประกอบกับโบราณวัตถุที่ยังปรากฏอยู่ นำลงความเห็นเป็น
ยุติว่าที่ ๒ แห่งนั้น คือประเทศรามัญแห่ง ๑ กับประเทศทวารวดี
(ที่นครปฐม) แห่ง ๑ ทั้งสองแห่งนี้ได้รับพระพุทธรูปมาตั้งแต่
สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และได้พระบรมราชาตุมสร้างพระสถูปเจดีย์
บรรจุไว้ในครั้งนั้น สมเด็จพระบรมราชาวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งจารึกไว้ณพระปฐมเจดีย์ ตามปริยายที่กล่าว
มานั้นเห็นว่า พระสงฆ์ลังกากับพระสงฆ์รามัญและพระสงฆ์ไทยสืบ
วงศ์เถรวาทอันเดียวกันมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๐ เคษทั้งนั้น

พระเจ้าอโศกมหาราชครองราชสมบัติอยู่ ๓๗ ปี สวรรคตเมื่อ
พ.ศ. ๓๐๗ ต่อมาเชื้อสายในโมริยะราชวงศ์ไม่สามารถจะปกครอง
ราชอาณาจักรเป็นพระเจ้าราชาธิราชอยู่ได้ แผ่นดินอันเกี่ยวกักลับ
แยกกันเป็นประเทศต่าง ๆ เป็นอิสระแก่กันหลายประเทศ แต่ส่วน
ชาวอินเดียยังถือพระพุทธรูปศาสนาอยู่เป็นพันทั่วไป และมีพระเจ้า
แผ่นดินที่เป็นพุทธศาสนูปถัมภกต่อมาอีกหลายพระองค์ จะกล่าวถึง
แต่ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงอันเกิดขึ้นในประวัติพระพุทธรูปศาสนา

เมื่อราว พ.ศ. ๓๘๐ พระเจ้ามีลิท (ในมิลินทปัญหา) อันรับ
เชื้อสายฝรั่งชาติกรีก Greek พวกที่อพยพมาจากยุโรปแต่ครั้งพระเจ้า

อะเล็กซานเดอร์หาราช ได้ครองราชอาณาเขตอันหนึ่งในอินเดีย
ข้างฝ่ายเหนือเรียกว่าประเทศโยนิก ตั้งเมืองสาคร (เดี๋ยวนี้เรียกว่า
เมือง Cabul อยู่ในอัฟกานิสถาน) เป็นราชธานี พวกโยนิกเดิมนับถือ
เทวดาเป็นสรณะ ครั้นมาอยู่ประปรายกับชาวอินเดียไม่ช้านานเท่าใดก็
เขารัดเลื่อมใสถือพระพุทธศาสนา เป็นมูลที่หนังสือเรื่องมิลินทปัญหา
แต่งว่าด้วยพระเจ้ามิลินทสนทนากับพระนาคเสนจนทรงเลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนาปรากฏอยู่ พวกโยนิกเคยทำเทวรูปบูชามาแต่ก่อน เมื่อ
มาถอยพระพุทธศาสนาไม่ถอยข้อห้ามเหมือนชาวอินเดียให้ทำพระพุทธรูป
ชินชชาก็มีพระพุทธรูปขึ้น แต่สมัยพระเจ้ามิลินท (ฝรั่งเรียกว่า
Menander) เป็นต้นมา ชาวอินเดียเลยเห็นชอบด้วยเอาอย่างไปทำ
แพร่หลาย จึงนับว่าเกิดมีพระพุทธรูปขึ้นแต่ในสมัยโยนิกเมื่อราว
พ.ศ. ๓๘๐

ครั้นถึงสมัยเมอราว พ.ศ. ๕๐๐ มีพวกกุสณะอพยพมาจากทาง
ตะวันออก (ที่เป็นแดนประเทศจีนยัติน) มาแย่งอำนาจจากพวกโยนิก
ตั้งราชอาณาเขตคั่นถาวรราชูชน ตั้งเมืองบรูชชระ (เดี๋ยวนี้เรียกว่า
เปชวาร) เป็นราชธานี พวกกุสณะเป็นชาวต่างประเทศเหมือนกับพวก
โยนิก เมื่อมาอยู่ประปรายกับพวกโยนิกและชาวอินเดียทลพระพุทธศาสนา
ก็มาเขารัดด้วยอีกพวก ๑ ก็ในกุสณะราชวงศ์นั้นมีพระเจ้าแผ่นดิน
องค์ ๑ ทรงพระนามว่ากนิษกะ เสวยราชย์เมื่อ พ.ศ. ๖๖๓ มีอำนาจ
มาตลอดอาณาเขตใต้กว้างขวางจนถึงมคธราชู ทรงเลื่อมใสในพระ
พุทธศาสนามาก แต่ทรงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเหมือนอย่าง

พระเจ้าอโศกมหาราช แต่ถึงสมัยพระเจ้ากนิษกะพระภิกษุสงฆ์พวก
 เถรวาทและอาจารย์วาทยังถือลัทธิแตกต่างกันมากออกไปอีก พวก
 พระสงฆ์นิกายเถรวาทยังถือหลักสั่งสอนเวไนยสัตว์ให้คงมุ่งหมาย
 มรรคผลเป็นทางนิพพาน แต่พวกอาจารย์วาทว่ามุ่งหมายเช่นนั้นเห็นแต่
 แก่ตัว สอนให้มุ่งหมายเป็นพระโพธิสัตว์ เพื่อจะได้เกิดเป็นพระพทธเจ้า
 โปรคตสัตว์เสียก่อนแล้วจึงเข้าพระนิพพาน พระเจ้ากนิษกะให้ประชุม
 สงฆ์ทั้ง ๒ วาทะปรึกษาหารือเพื่อจะให้รวมเป็นนิกายเดียวกัน แต่ไม่
 ประองคองกันได้ พระเจ้ากนิษกะทรงเลื่อมใส พระสงฆ์ฝ่ายนิกาย
 อาจารย์วาท จึงอาราธนาพระมหาเถระในนิกายนั้น ปรากฏนามว่า
 พระอศิวโฆษ ให้เป็นประธานทำสังคายนาณแคว้นกัสมีระ (เดี๋ยวนี้
 เรียกว่า แคชเมียร์) อีกครั้ง ๑ แต่ที่นั่นสงฆ์ผสมเจตจำนงถือคติต่างกัน
 เป็น ๒ นิกาย พวกหมายเป็นพระโพธิสัตว์เรียกนามนิกายของตนว่า
 “มหายาน” หมายความว่า เป็นยานใหญ่รับชนสัตว์ข้ามสังสารวัฏ
 เรียกพวกเถรวาทเดิมว่า “หินยาน” หมายความว่า เป็นยานเล็ก
 แต่พวกเถรวาทเรียกพวกตนเองว่า “สาวกยาน” หมายความว่า ยาน
 ของพระอริยสาวก แต่คนโดยมากเรียกว่าหินยาน จึงเรียกอย่างนั้น
 เป็นยุคคติต่อมา พระไตรปิฎกก็เกิดต่างกันเป็น ๒ ภาษา พวกหินยาน
 คงถือพระไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งสังคายนาครั้งพระเจ้าอโศกมหาราช
 แต่พวกมหายานแปลงพระไตรปิฎกจากภาษามคธไปเป็นภาษาสันสกฤต
 พระเจ้ากนิษกะก็แต่งตั้งทูตไปเที่ยวสั่งสอนยังนานาประเทศทำนองเดียวกับ
 พระเจ้าอโศก แต่ราชธานีคันทารราชูตั้งอยู่ทางข้างเหนือ คราวนี้
 พระพทธศาสนาแผ่ไปทางข้างเหนือจนถึงประเทศจีนในสมัยนี้

ภิกษุพวกต้นตระกูลที่ถือเอาลัทธิอาถรรพเวทของพราหมณ์อื่น เชื่อวิธีที่ทำให้
เกิดศรัทธาและร้ายด้วยวิทยาคม เข้ามาปะปนพระธรรมวินัยอีกนิกาย ๑
เป็นเช่นนั้นมาจนถึง พ.ศ. ๑๕๔๓ เมื่อสุลต่านมหมกชาวอัฟกา-
นิสถานยกพลพวกถือศาสนาอิสลามเข้ามาตีได้อาณาเขตต์ในอินเดีย จึง
เริ่มเกิดการทำลายล้างพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาจึงเสื่อมทราม
มาจนหมดไปในอินเดีย

๕. อธิบายเรื่องพระเซตวันในลังกาทวีป

เมื่อฉันแต่งหนังสือ “เรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ใน
ลังกาทวีป” ใน พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้ตรวจเรื่องพงศาวดารลังกา
หลายฉบับ เก็บเนื้อความอันเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาและทางไมตรี
ในระหว่างลังกากับไทย ที่ปรากฏมาแต่ก่อนเขียนไว้ ในหนังสือเรื่องนั้น
แล้ว ในวินิจฉัยนี้จะกล่าวแต่เฉพาะเรื่องอันเนื่องด้วยพระเซตวัน แต่ถึง
กระนั้นก็ต้องเล่าเรื่องพงศาวดารเมืองลังกายาวสักหน่อย เรื่อง
จะคดีต่อกันมาจนถึงพระเซตวันเข้ามาในประเทศไทย

ในพงศาวดารลังกาว่าพระมหินทรเถรไปประวัติฐานพระพุทธ
ศาสนาในลังกาทวีปเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ (เรียกว่าประมาณของอาจารย์
วินเซนต์เฮสมิท ๔๐ ปี) ว่ามีพระภิกษุอื่นเถรไปด้วยกันกับพระมหินทร
๔ องค์ ระบุว่าชื่อ พระอติยะ องค์ ๑ พระอติยะ องค์ ๑ พระ
สัมพละ องค์ ๑ พระภักษาละ องค์ ๑ ข้อนี้สมดังความเห็นที่ได้
กล่าวมา ว่าพระซึ่งส่งไปยังประเทศต่าง ๆ เมื่อครั้งพระเจ้าอโศก
นั้นไปแห่งละคณะสงฆ์ มิใช่ไปแต่พระมหาเถรที่ปรากฏชื่อแต่องค์

เดียว พระเจ้าเทวามันยัตติคซึ่งเป็นพหุศาสนูปถัมภกในลังกาทวีป
 องค์แรก คงแผ่พระพุทธศาสนาตามเข็มนาฬิกาอย่างของพระเจ้าอโศก จน
 พระพุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วทั้งเกาะลังกา ส่วนพหุเจตีย์ก็สร้าง
 เช่นเดียวกัน คือมีพระสถูปธาตุเจตีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุซึ่งพระเจ้า
 อโศกประทานไป และขอพันธบัตรมหาโพธิ์ต้นที่เมืองพุทธคยา
 ไปปลูกณเมืองอนราชบุรีราชธานี สมมติเป็นพระบริโภคเจตีย์ให้มี
 ขึ้นในลังกาทวีป ส่วนพระบรมวินัยนพระโมคคัลลิตตฤทธิสเถระก็คง
 เลือกคณะสงฆ์แต่ที่ทรงจำพระไตรปิฎกตามที่สังคายนาครั้งที่ ๓ ได้
 ขึ้นปากเจตีย์ทุกองค์ แต่การสอนพระศาสนาแก่ชาวลังกาล้วนยาก
 กว่าในมณฑลประเทศ เพราะพระไตรปิฎกที่คณะสงฆ์ทรงจำมาเป็น
 ภาษามคธ ซึ่งชาวลังกาไม่รู้กันโดยมาก วิธีสอนชั้นต้นเพื่อให้เห็น
 คุณของพระพุทธศาสนาคงต้องสอนด้วยภาษาสิงหฬ ต่อเมื่อผู้ใด
 ศรัทธาถึงออกบวชจึงเริ่มสอนให้ท่องจำพระไตรปิฎกภาษามคธ ดัง
 อย่างนั้นก็สำเร็จประโยชน์ด้วยมีพระลังกาสามารถทรงจำพระไตรปิฎก
 ได้มากองค์ จนพระมหินทรเถรสามารถทำสังคายนาด้วยกันกับพระ
 สงฆ์ชาวลังกาได้ (คือสวดพระไตรปิฎกภาษามคธที่จำได้พร้อมกัน)
 ณกรุงอนราชบุรีราชธานี นับเป็นสังคายนาครั้งที่ ๑ ในลังกา แต่ต่อมา
 เมื่อล่วงรัชกาลพระเจ้าเทวามันยัตติคและสิ้นพระมหินทรเถรไปแล้ว
 เมืองลังกาเกิดยุคเข็ญเสียบ้านเมืองแก่พวกทมิฬพิจฉาที่ภูซึ้งเข้ามา
 จากอินเดีย พวกทมิฬครองเมืองลังกาอยู่นาน ๆ เชื้อสายพระเจ้า
 แผ่นดินลังกาจึงรวบรวมนรพลมารบพวกทมิฬค้เอาพระนครคืนได้ เป็น

เช่นนั้นมาหลายคราว สมัยใดพระเจ้าแผ่นดินเป็นชาวลังกาพนพระพุท
ศาสนาขึ้น ถึงสมัยพวกทมิฬปกครอง พระพุทศาสนา ก็เสื่อมลง
เป็นดังนี้มาหลายร้อยปี แต่ชาวลังกายังนับถือพระพุทศาสนาตาม
ลัทธิหนยานที่พระมหินทรเถรสอนไว้

ถึง พ.ศ. ๗๕๒ เมื่อเกิดลัทธิมหายานขึ้นในคันธารราชแล้ว
ได้ ๘๐ ปี มีคณะสงฆ์ชาวอินเดียนไปสอนลัทธิมหายาน (ในพงศาว-
ดารลังกาเรียกว่า “เวทลยาน”) ที่เมืองลังกา เวลานั้นพระสงฆ์ใน
ลังกาแยกกันเป็น ๒ คณะ คณะ ๑ เรียกว่า “คณะมหาวิหาร” ด้วย
อยู่วัดเดิมซึ่งพระเจ้าเทวานัมปิยติศสร้างถวายพระมหินทรเถร (ความ
ข่งว่าเป็นพระสงฆ์พวกที่อยู่ในราชธานี) อีกคณะ ๑ เรียกว่า “คณะ-
อภัยคีรวิหาร” เพราะเกิดขึ้น ครั้นพระเจ้าวฤฏคามินเสียดพระนครแก่
พวกทมิฬเมื่อราว พ.ศ. ๔๓๐ หนีภัยไปเที่ยวหลบอยู่ตามหัวเมืองใน
มณฑลมลายประเทศกลางเกาะลังกา ได้อาศัยพระภิกษุสงฆ์ในท้องถิ่น
ช่วยซ่อนเร้นและอุปการะด้วยประการต่างๆ อยู่ถึง ๑๔ ปี จึงสามารถ
รวบรวมทรัพย์สินมาคเอาเมืองอนราชูราชธานีคืนจากพวกทมิฬได้ เมื่อ
พระเจ้าวฤฏคามินชนะศึกแล้วทรงรำลึกถึงคุณของพระสงฆ์ตามหัวเมือง
ที่ได้อุปการะมาแต่หนหลัง จึงพระราชทานที่กัลปนาและข้าพระแก่
บรรดาภิกษุที่ได้ทำคุณแก่พระองค์ และทรงสถาปนาพระมหาทิศเถระ
ซึ่งเป็นคณาจารย์ของสงฆ์พวกนั้นให้เป็นสังฆปริณายก (สังฆราช)
มาอยู่ในราชธานี แต่พวกพระสงฆ์คณะมหาวิหารรังเกียจวัตรปฏิบัติศึกษา
สงฆ์พวก พระมหาทิศเถระ (ความข่งว่า เพราะ เป็นพระสงฆ์ชาว

บ้านนอกซึ่งประพาศิพระธรรมวินัยผิดไปต่าง ๆ) ไม่ยอมร่วมสังฆกรรม
พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยอดิธิราช (ซึ่งสร้างวัดขึ้นใหม่อีกวัด ๑ เรียกชื่อว่าวัด “อภัยศิริ
วิหาร” ถวายเป็นที่สถิตของพระมหาเถรเถรกับพวกภิกษุสงฆ์
ซึ่งตามมาอยู่ด้วย พระสงฆ์ในเมืองอนนทบุรีจึงแยกกันเป็น ๒ คณะ
แต่เดิมมา แต่ถ้อยคำที่เห็นอย่างนี้พระมหินทรเถรได้มาประคอง
ไว้ด้วยกันทั้ง ๒ คณะ ผิดกันด้วยวัตรปฏิบัติพระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหาร
ไม่เคร่งครัดเหมือนพระสงฆ์คณะมหาวิหาร เป็นเช่นนั้นต่อมา ๓๑๒ ปี
ถึงรัชกาลพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยอดิธิราช จึงมีพวกมหายานลงมาสอนถึงลังกาทวีป
เมื่อ พ.ศ. ๗๕๒ ดังกล่าวมาแล้ว มีพระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหาร
บางเหล่ารับลัทธิมหายานไปประพาศิ พวกพระสงฆ์ คณะมหาวิหารกับ
เสนาอำมาตย์โดยมากเห็นว่าลัทธิมหายานเป็นมิชฌาติกุญ ความทราบ
ถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยอดิธิราช จึงตรัสสั่งให้ในเขตพระสงฆ์ที่ถ้อยคำลัทธิมหายาน ทั้ง
ที่เป็นชาวอินเดียนและชาวลังกาออกไปเสียจากพระราชอาณาเขตต์ พวก
นั้นก็พากันไปตั้งอยู่ที่เมืองทางปลายแหลมอินเดียน ต่อมาอีก ๑๗ ปี
ถึงรัชกาลพระเจ้าโคธราชย์พวกมหายานข้ามไปสอนที่เมืองลังกาและมี
พระสงฆ์คณะอภัยศิริวิหารเลื่อมใสอีก แต่ครั้งนั้นพระสงฆ์คณะอภัย
ศิริวิหารพวก ๑ อันพระอุสสิริยติศเป็นหัวหน้าเลื่อมใสลัทธิมหายาน
แต่อย่างอย่าง (ที่ว่าแต่อย่างอย่างนี้ น่าสันนิษฐานว่าคือที่ทำพระพุทธรูป
ขนิษฐาเป็นข้อสำคัญอยู่ในนั้นด้วย) แต่เกรงว่าจะถูกเนรเทศไปก็พวก
มหายานเหมือนหนหลัง จึงชวนกันแยกออกจาก อภัยศิริวิหารไปอยู่
ที่วัดชื่อว่า “ทุกนศิริวิหาร” ถ้อยคำปฏิบัติของลัทธิมหายานกับ

หินยานระคนปนกัน ต่อมาพระสงฆ์พวกนี้มีพระมหาเถรองค์ ๑ ชื่อ "สาคร" ตั้งวัตรปฏิบัติของพวกพระสงฆ์วัททกนคิริวิหารขึ้นเป็นลัทธิหนึ่งต่างหากเมื่อ พ.ศ. ๗๘๕ เรียกว่า "สาคร" ในสมัยนั้นมีชาวลังกาคณ ๑ ชื่อ กาวิละ เคยเป็นครูพระเจ้ามหาเสนตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ เข้าไปบวชในอินเดียเป็นภิกษุมหายานได้นำมาขายว่า "สังฆมิตร" รู้ว่าพระเจ้ามหาเสนได้ครองราชสมบัติก็เข้ามาลี้ภัยไปลังกา และได้เป็นพระราชครูของพระเจ้ามหาเสนแนะนำให้ทรงเลื่อมใสในลัทธิมหายานและเมียดเขียนพระสงฆ์ฝ่ายหินยานด้วยประการต่างๆ จนถึงวัคมหาวิหารร้าง แต่ชาวลังกาโดยมากยังนับถือทางฝ่ายลัทธิหินยาน พวกนี้โกรธว่าพระเจ้ามหาเสนเป็นมิชฌาปฏิญญาจะเกิดเป็นกบฏขึ้น พระสังฆมิตรก็ถูกฆ่าตาย พระเจ้ามหาเสนรู้สึกพระองค์ว่าไ้กระทำผิดจึงให้เนรเทศพวกมหายานเสียอีกครั้ง ๑ แต่เวลานั้นพระสงฆ์คณะมหาวิหารเพิ่งจะกลับมายู่ที่เดิมยังไม่มีพระมหาเถรผู้ใหญ่ พระเจ้ามหาเสนจึงทรงตั้งพระศิลาเถระผู้เป็นหัวหน้าพระสงฆ์สาครละนิกายเป็นที่สังฆนายก แล้วทรงสร้างวัดขึ้นใหม่ให้เป็นที่สถิตในราชธานีชานนามว่า "วัดเชตะวัน"

วัดเชตะวันซึ่งพระเจ้ามหาเสนสร้างในลังกาทวีปเป็นวัดแรก ที่ปรากฏว่าเขาชื่อ "พระเชตะวัน" อันเป็นที่ประทับของพระพุทธองค์ ณ เมืองสาวัตถีมาใช้เป็นชื่อวัด คิดคงจะเป็นเพราะเหตุใดพระเจ้ามหาเสนจึงตั้งชื่อว่า "วัดเชตะวัน" เห็นมีเค้าเงื่อนอยู่ ด้วยในสมัยนั้นมีพระพุทธรูปและพระสงฆ์นิกายมหายาน เกิดขึ้นทางอินเดียข้าง

เหนือเกือบ ๑๐๐ ปีแล้ว และปรากฏในเรื่องพงศาวดารลังกา ว่าพวก
 มหายานเริ่มลงมาตั้งสอนถึงลังกา แต่พวกชาวลังกาโดยมากยังคง
 เลื่อมใสลัทธิหินยานขับไล่พวกมหายานไปเสียจากบ้านเมืองหลายครั้ง
 แต่มีพระสงฆ์พวกสาครณะนับถือทั้งคติมหายานและหินยาน ระคนปนกัน
 ข้อที่ว่าระคนปนกันนั้นจะเป็นอย่างไร คิดดูเห็นว่าน่าจะเป็นด้วย
 พระสงฆ์มหายานนำคัมภีร์ที่ทำพระพุทธรูปขนิษฐาลงมาแต่ข้างเหนือพวก
 ทลัทธิหินยานเห็นว่าเป็นการละเมิดประเพณีเดิมที่ถือว่าไม่ควรทำ
 พระพุทธรูป แต่มีพระสงฆ์พวกหนึ่งซึ่งพระอุสสิริยกิจเป็นหัวหน้า
 เลื่อมใสบูชาพระพุทธรูปเช่นพวกมหายาน แต่คงถือพระธรรมวินัย
 ตามลัทธิหินยานอยู่อย่างเดิม จึงว่าลัทธิทั้ง ๒ นิกายระคนปนกัน
 เป็นเหตุให้เกิดเป็นคณะสาครณะชนต่างหาก เมื่อพระเจ้ามหาเสนตั้ง
 พระมหาศีลเถระซึ่งเป็นเจ้าคณะสงฆ์สาครณะเป็นสังฆนายก พระ
 ศีลเถระคงทูลแนะนำให้ทรงสร้างพระพุทธรูปขนิษฐาเป็นอุทิศเจดีย์
 แทนสร้างพระสถูปบรรจุพระธาตุที่หาได้จากหาดทรายชายทะเล แต่
 ความคิดนั้นผิดความนิยมของพวกพระสงฆ์คณะมหาวีหαρ พระเจ้า
 มหาเสนจึงสร้างวัดถวายเป็นใหม่ ตามอย่างพระเจ้าอัญญาคามินสร้างวัด
 อภัยคีรีวิหารแต่ปางก่อน ที่ให้ชื่อว่า "วัดเซตวัน" นั้น น่าจะเป็น
 วัดแรกที่ประดิษฐานพระพุทธรูป เป็นประธานแทนพระองค์พระพทธเจ้า
 จึงเอาชื่ออารามที่ประทับของพระพทธองค์ณเมืองสาวัตถี ซึ่งนับถือ
 ก็ว่าสำคัญกว่าที่ประทับแห่งอื่น ๆ มาขนานเป็นนามวัด คิดไม่เห็น
 ว่าจะจะเป็นเพราะเหตุอย่างอื่น แต่นั้นพระสงฆ์ลังกาแยกกันเป็น

ก็สั่งให้เลิกพระสังกาศเก่าเสียหมด แต่ที่พระสงฆ์ในลังกาก็กลับ
เป็นคณะเดียวกันขึ้นมา

ถึง พ.ศ. ๑๖๔๖ (ภายหลังพระสงฆ์เมืองพุกามไป กลับตั้ง
ศาสนวงศ์ที่ ๒๗ ปี) เกิดมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นมหाराชครู
เมืองลังกา ทรงพระนามว่าพระเจ้าปรักกรมพาหุ สามารถปราบ
ปรามศัตรูได้ลังกาทั่วทั้งหมด กับทั้งเมืองทมิฬในอินเดียข้าง
ตอนใต้ไว้ ในพระราชอาณาเขตต์ เมื่อปราบปรามศัตรูราบคาบแล้ว
พระเจ้าปรักกรมพาหุก็ทรงทำนบบำรุงพระพุทธศาสนา ให้ชำระหนังสือ
พระไตรปิฎกซึ่งนับว่าเป็นสังคายนาอีกครั้ง ๑ (พระไตรปิฎกที่ใช้
เป็นหลักพระพุทธรักษาอยู่ในเมืองพม่า มอญ ไทย ยัดนี้ ล้วน
เป็นสำเนาพระไตรปิฎกซึ่งชำระเมื่อครั้งพระเจ้าปรักกรมพาหุ ได้มาจาก
ลังกาด้วยกันทั้งนั้น) นอกจากชำระพระไตรปิฎกพระเจ้าปรักกรมพาหุ
เอาเป็นพระธุระอดทนให้พระสงฆ์เก่าเรียนและรักษาพระธรรมวินัย
เคร่งครัดเป็นระเบียบเรียบร้อยขึ้น พระพุทธรักษาที่กลับรุ่งเรืองขึ้น
ในลังกาทั่วไปจนเลื่องลือไปถึงนานาประเทศ ฉะเพาะสยเวลา
พวกมิชฌาติภูสูล้างพระพุทธรักษาเลื่อมลื่นไปในอินเดีย พวกพม่า
มอญไทยจึงหันไปนิยมลัทธิพระพุทธรักษาในลังกาทั่วไป ถึงพากัน
ออกไปศึกษาพระธรรมวินัยและบวชเป็นพระภิกษุสังฆาวงค์ กลับมา
สั่งสอนในบ้านเมืองของตน บ้างก็พาพระสงฆ์ลังกาเข้ามาเป็นครูบา
อาจารย์ จำเนียรกาลนานมาพระสงฆ์ในเมืองพม่า มอญ ไทยก็รับ

ลัทธิตบวชเป็นลังกาวงศ์ และถือคติคามินิยมของพระลังกาคำวักกัน
ทุกประเทศ

๖. อธิบายว่าด้วยวัดพระเชตุพนในประเทศไทย

วัดโบราณที่เรียกชื่อว่า “เชตะวัน” หรือ “เชตุพน” มี
ในประเทศไทยนี้หลายวัด และสร้างเป็นพระอารามหลวงแทบทั้งสิ้น ใน
มณฑลพายัพมีวัดเชตะวันที่เมืองนครลำปางวัด ๑ ที่เมืองเชียงใหม่
ก็มี ที่เมืองสุโขทัยก็มีวัดพระเชตุพนวัด ๑ อยู่นอกกำแพงเมือง
ทางทิศใต้ เป็นพระอารามหลวงใหญ่โตและทำอย่างประณีตถึงเอาศิลา
แท่งใหญ่ๆ มาฉาบทำเป็นรั้วรอบบริเวณโดยลัดวิหาร แต่พิเคราะห์
ดูลักษณะเป็นวัดที่สร้างเมื่อไทยกำลังนับถือลัทธิตบลังกาวงศ์ทั้งนี้ แต่ที่
พระนครศรีอยุธยาไม่ปรากฏว่ามีวัดพระเชตุพน ฉะนั้นได้ให้พระยาโบราณ
พยายามค้นหาก็ไม่พบ ถ้าไม่มีในพระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระ
พุทธทศยอดฟ้าจุฬาโลกก็เห็นจะเอานามวัดพระเชตุพนที่เมืองสุโขทัย
มาขนานนามวัดพระเชตุพนเดี๋ยวนี้

๗. อธิบายเรื่องสร้างวัดชัยวัฒนาราม

ในหนังสือพระราชพงศาวดารตอนรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง
ผู้แต่งไม่รู้เรื่องสำคัญทั้งเลียดอย่างหนึ่ง เขาแต่บรรยายอันเป็นผลความ
มากล่าว เช่น ว่าไปรคให้ช่างออกไปถ่ายแบบอย่างพระนครหลวง
และปราสาทกรุงกัมพูชาประเทศเข้ามาให้ช่างทำพระราชวังที่ประทับ
ร้อน ๓ ตำบลริมวัดเทพนิทร สำหรับเสด็จขึ้นไปนมัสการพระพุทธ-

บาททั้งนี้เป็นต้น เรื่องลำดับนั้นฉันไปพบในหนังสือฝรั่งแต่
จะเรียกชื่อว่าเรื่องอะไรฉันลืมไปเสียแล้ว ว่ากรุงกัมพูชาเคยเป็น
ประเทศราชขึ้นไทยมาแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จน
ตลอดรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช แต่เมื่อถึงรัชกาลพระเจ้า
ทรงธรรมกลับตั้งแข็งเมืองเป็นอิสระ กองทัพไทยลงไปตีก็พ่ายแพ้
เขมรกลับมา ครั้นถึงรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง ให้กองทัพไทย
ยกไปอีก คราวนั้นเขมรยอมแพ้ ได้เมืองเขมรกลับมาเป็นเมืองขึ้น
อย่างแต่ก่อน เรื่องนี้เองเป็นเหตุให้พระเจ้าปราสาททองถือพระองค์
ว่าเป็นพระเจ้าราชาธิราช ให้ไปถ่ายแบบโบราณวัตถุสถานที่เมือง
เขมรเข้ามาสร้างเฉลิมพระเกียรติยศหลายอย่าง ว่าแต่ที่ฉันจำได้
ในเวลานี้

(๑) ถ่ายแบบปรangkhanakon ที่ประตูเมืองนครธมมาทำ
ประตูพรหม

(๒) ถ่ายแบบพลับพลาสงที่หน้าพระราชวังเมืองนครธม มา
สร้างปราสาท เติมให้ชื่อว่า "ศรัยโสธร" ตามชื่อเมืองเขมร
แล้วเปลี่ยนเป็น "จักรวรรดิไพชยนต์" คำจักรวรรดิเฉลิมพระยศ คำ
ไพชยนต์มาแต่ปราสาทขายน

(๓) ถ่ายแบบปราสาทพิฆานอากาศที่ในพระราชวังหรือถ้า
มีคุณนั้นปราสาทขายนมาสร้างพระนครหลวง ใช้ชื่อภาษาไทยว่า
นครหลวงตรงกับนครธม

(๕) วัดชัยวัฒน์นารามนั้น แต่ก่อนมาเราเข้าใจกันว่าเขา
แผนผังพระเมรุกลางเมืองมาสร้าง ถึงมีผู้ปรารภกันว่าในใจเขา
แบบพระเมรุมาสร้างวัด ต่อมาพิจารณาเมื่อไปเห็นปราสาทหินที่
เมืองเขมรแล้วจึงคิดเห็นว่าคงใจจะจำลองนครวัด ที่ให้ชื่อว่า “ ชัย
วัฒน์นาราม ” นั้นก็หมายความว่ามิชยไคเมืองเขมรนั่นเอง

วัดชัยวัฒน์นารามนั้นฉันได้เคยเห็นถนัด เมื่อสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงทศพรเนตร์ครั้ง ๑ พระยาโบราณเขาถางหมกจดตลอด
วัด และได้ไปดูโดยลำพังตนเองในเวลาเมื่อกลางเดือนอยู่ครั้ง ๑
สิ่งสำคัญของวัดชัยวัฒน์นารามมี ๓ แห่ง คือ

(๑) ปรางค์พระมหาธาตุมีพระระเบียงล้อมรอบ ตามมุม
พระระเบียงมียอดปรางค์สูง ๑

(๒) ต่อบริเวณพระระเบียงออกมาข้างหน้า มีพระวิหารหลวง
หลัง ๑

(๓) ต่อบริเวณพระวิหารหลวงออกมา มีพระอุโบสถหลัง ๑
ดูเหมือนจะมีพระเจดีย์อีก ๒ องค์ อยู่ ๒ ข้างค้ำหน้าพระอุโบสถ
ด้วย แต่น้ำกัดค้ำตั้งพังเข้าไปถึงหน้าพระอุโบสถแล้ว เห็นแต่เป็น
ซากของค้ำพังลงไปอยู่ในน้ำ

ที่ในบานแผนกกฎหมายเก่าตอนลักษณะมรดกกว่า พระเจ้า
ปราสาททอง “ บำเพ็ญพระราชกุศลสถาปนา พระมหาวิหารและ
พระเซตพนและพระมหาธาตุ ” ก็เป็น ๓ สิ่งตรงจำนวนสิ่งสำคัญ
ที่มีอยู่ในวัดนั้น เห็นแต่เรียกพระอุโบสถว่าพระเซตพน จะเป็น

เพราะเหตุที่ไขข้อนี้ไว้แต่คึกคักสนนินยาน เห็นเค้าเงื่อนว่าอาจจะเป็น
ด้วยเหตุอย่างหนึ่งอย่างใดใน ๓ อย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

(๑) อาจจะเห็นแต่ถ้อยคำของลักษณะผู้แต่งยานแผนกกฎหมาย
นั้น เรียกพระอุโบสถว่าพระเชตุพน ให้วิเศษกว่าเรียกพระอุโบสถ
การที่อากษณผู้แต่งยานแผนก เรียกชื่อแปลงให้แปลกกว่าสามัญ
อย่างนี้ มีในกฎหมายหลายแห่ง ถ้าสังเกตดูพระนามพระเจ้าแผ่นดิน
หรือชื่อปราสาท ซึ่งอ้างว่าพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับในเวลาดำรง
ไว้ทั้งกฎหมายก็เห็นจะได้ ว่าใช้สร้อยต่าง ๆ อันมิใช่มีจริงและชื่อ
ปราสาทที่ไม่มีตัวปราสาทชื่อเช่นนั้นหลายแห่ง

(๒) อาจจะมิพระพุทธรูปเป็นของโปรดตั้งเป็นพระประธานที่ใน
โบสถ์ พระเจ้าปราสาททองจึงดำรัสสั่งให้เรียกว่าพระเชตุพน

(๓) ที่ตรงสร้างวัดชัยวัฒน์นาราม ในหนังสือพระราช
พงศาวดาร (ละขัยพระราชหัตถ์เลขา) ว่าเดิมเป็นบ้านของพระชนนี
แต่ฉันเห็นพ้องกับพระยาโบราณว่า คงเป็นที่บ้านของพระเจ้าปราสาท
ทองเมื่อยังเป็นขุนนาง เมื่อพระเจ้าปราสาททองได้เสวยราชย์จึง
ทรงอุทิศที่จวนเดิมเป็นพุทธบูชาให้สร้างวัด และได้ลงมือสร้างมา
แต่แรกเสวยราชย์ อาจจะทรงเจตนาจะให้เรียกวัดพระเชตุพน
เพราะเป็นชื่อวัดใหญ่อันยังไม่มีการครุชญาเหมือนที่กรุงสุโขทัย
แต่แบบอย่างที่จะสร้างวัดไว้อย่างหนึ่ง มาเปลี่ยนแปลงเมื่อใดเมืองเขมร
ให้สร้างพระมหาธาตุเป็นปรางค์ และเปลี่ยนนามวัดเป็นวัดชัยวัฒน์

รามเพื่อเฉลิมพระเกียรติ จึงให้เอาชื่อพระเชศพนไปใช้เรียกพระ
อุโบสถ

ที่ว่ามานี้เป็นการเอาทั้งนั้น เชื้อใดเป็นแน่อย่างเดี๋ยวนั้น
พระเชศพนต้องเป็นสถานที่มีพระพุทธรูป สถานที่ไม่มีพระพุทธรูป
เช่นพระสถูปหรือพระปรางค์ก่ กาลาก่ จะเรียกว่าพระเชศพน
ไม่ได้และไม่มี ที่เรียกเป็นชื่อวัดก็เพราะเหตุที่มีพระพุทธรูปเป็น
ประธาน หรือที่พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นเทวธวัช ๑ ว่าเชศพน ก็
เพราะเป็นที่ไว้พระพุทธรูป ใช้แต่เท่านั้นถ้าตามนิคัยพระพุทธรูป
ต้องเป็นรูปพระโคตมบรมศาสดาทันที จึงสมควรชื่อว่าพระเชศพน
เช่นว่าวัดพุทธไสวรรย์ จึงหมายความว่าเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า
เป็นสาธารณะ ฉะนั้นคิดเห็นดังนี้.
